

МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри кримінального права і
кримінології Харківського національного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-2952-8258>*

Євгенія Олексіївна ГЛАДКОВА,

*доктор юридичних наук, старший
дослідник, старший науковий
співробітник науково-дослідної
лабораторії з проблем протидії
злочинності Харківського національного
університету внутрішніх справ
[https:// orcid.org/0000-0003-4621-1738](https://orcid.org/0000-0003-4621-1738)*

Сучасний стан кримінологічних досліджень ставить на порядок денний необхідність в науковій розробці проблем моделювання. Це пояснюється, перш за все, складністю і характером питань, вирішуваних при аналізі протидії злочинності, структурою зв'язків, що вивчаються між її елементами, що у результаті формує основу для ухвалення ефективних управлінських рішень. Назване в сукупності формує потребу у використуванні моделей.

Тим більше, що моделювання – це єдино можливий і найраціональніший метод, що приводить до відшукування часток, які зв'язують окремі явища. Зрозуміло, використання моделей само по собі – це ще не вирішення проблеми, але без нього неможливо знайти вірний спосіб дії. Іншими словами, питання моделювання різних проблемних ситуацій, у тому числі і у сфері протидії зло-

чинності, пов'язані, перш за все, з проблемою підготовки і ухвалення управлінських рішень.

Бачиться, що схожа ситуація виникає в умовах теоретичного пізнання кримінологічної дійсності, оскільки при дослідженні системи протидії злочинності піддаються вивченню явища і процеси навколишнього світу, до яких застосування апарату формалізації не завжди є можливим. Це визначає необхідність, з одного боку, у кожному конкретному випадку розробляти спеціальні підходи, а з іншого – використовувати напрацьовані підходи.

Розробити або застосувати такі підходи не представляє особливих складностей, коли відомі певні закономірності (виведені, наприклад, на основі статистичних досліджень) або залежність, що часто зустрічається на практиці. Виникає питання, як діяти за умови відсутності першого і другого. В цьому випадку, як підказує здоровий глузд, слід висувати гіпотези і на їх основі створювати різні теоретичні моделі.

Для того, щоб забезпечити в більш стислі терміни визначення шляхів, способів і засобів вирішення дослідницьких задач, відібрати необхідну інформацію (яка характеризує умови функціонування системи протидії злочинності і впливає на вибір критеріїв оцінки ефективності її механізмів), а в ідеалі – одержати вираження, що пов'язує мету із засобами, слід застосовувати моделювання.

Моделювання як специфічний метод є синтетичною формою елементарної логіки і загальнонаукових методів порівняння, аналізу, синтезу, аналогії та ін. Воно в своїй методичній частині є основним способом системного дослідження соціальної сфери. У свою чергу, системний підхід здатний бути реалізований повністю, коли є побудова і використання відповідних моделей як предметів дослідження. Проведені дослідження свідчать про те, що ефективність багато в чому залежить від дотримання і рівня розвитку системних методів, для чого потрібним є розвиток формальної сторони застосування системних ідей.

Зазвичай під моделлю розуміють зразок, макет, схему, візирець [1]. Найважливішим при нашому розгляді є те, що об'єкт (про-

тидія злочинності) і його модель завжди єдині в своїй основі, сутності. При цьому модель не абсолютно співпадає зі своїм об'єктом, не тотожна йому і може в якійсь мірі відрізнятися від нього: бути більшою або меншою, не мати тих або інших параметрів (навіть істотних), але тих, що не виводять за рамки його якісної визначеності. Проте за всіх умов, якщо йдеться про моделі, між ними і їх об'єктом не може не зберігатися принципової єдності, подібності, схожості, збігів найважливіших структурно-функціональних і генетичних зв'язків, їх основних елементів. Важливість для нас цього загального положення моделювання полягає в тому, що з нього витікає висновок: єдина сутність одного і того ж явища може знаходити свій конкретний прояв в різних моделях.

С.Ю. Віцин відзначає, що основні функції моделей аналогічні функціям «наукового знання взагалі, які, як відомо, включають: опис, пояснення і передбачення» [2, с. 121].

Описові функції полягають власне в систематизованому уявленні інформації про протидію злочинності. Модельний опис ґрунтується переважно на емпіричному знанні про об'єкт. При цьому воно полягає не в перерахуванні елементів, властивостей, характеристик протидії злочинності, а в логічно впорядкованому їх поданні, вираженому в абстрактній формі. Названа функція є передумовою для інших функцій.

Пояснювальна функція моделі має мету розкрити зв'язки між описаними фактами, залежністю і вже відомими законами, теоріями, гіпотезами. Стосовно моделювання системи протидії злочинності це означає, що моделі, призначені для її аналізу, розкривають сутність закономірностей зміни системи, зміст і характер основних зв'язків. «Пояснювальна функція моделі полягає в модельному поясненні прототипу, в розкритті природи з'ясовуючого об'єкту» [2, с. 20].

Прогностична функція виражається в здатності моделі дати уявлення про вірогідний розвиток. Вона базується на знанні закономірностей, властивих об'єкту моделювання. Іншими словами, ця фун-

кція має на своїй меті передбачати нові властивості і відносини в модельованому об'єкті, не відомому раніше.

В дослідженнях системи протидії злочинності використовуються також критерійні та вимірювальні функції моделі. Критерійна полягає в її здатності шляхом зіставлення моделі з об'єктом перевірити істинність наших знань про нього. Модель тут допомагає розкривати помилки, неточності первинних уявлень. Вимірювальна функція моделі зводиться до отримання різних кількісних характеристик предмету, що вивчається. Ця функція знайшла свій вираз в засобах моделювання, що ґрунтуються на кількісній оцінці пізнаваних явищ і виражаючих їх процесів шляхом пошуку для кожного з відповідних коефіцієнтів.

Це свідчить про те, що розробка і реалізація моделей системи протидії злочинності здатні сприяти вирішенню завдань по впорядкуванню і компактному її опису; представленню об'єкту аналізу в більш простому і осяжному вигляді; виявленню змісту і характеру основних зв'язків і залежностей між елементами системи, чинниками зовнішнього середовища, а також кримінологічною діяльністю. Але головне: моделювання відкриває шлях аналізу і розкриттю сутності явищ і процесів, прогнозуванню найвірогідніших станів, що вивчаються, залежно від тих або інших змін в зовнішніх і внутрішніх контурах діяльності [3, с. 75].

Детальний аналіз основних підходів до розуміння моделювання у правознавстві дозволяє зробити висновок, що моделювання може поєднувати в собі кілька різних процесів. Зокрема:

- створення, конструювання моделей шляхом відбору інформації відповідного напрямку;
- їхнє використання;
- проведення різного роду модельних експериментів;
- формування суджень про досліджуваний реальний об'єкт;
- одержання нового знання.

Отже, згідно наведеного, цей метод поєднує в собі всі п'ять перерахованих вище функцій у сукупності.

Так що ж являє собою моделювання: всі випадки використання моделей, або ж це суцього пізнавальний метод? Уявляється, що з наукових позицій недоцільно розглядати як моделювання будь-який акт моделювання. Швидше за все, немає рації у вживанні терміна «модель» для позначення якого-небудь типу конструкції або «ідеального варіанта» – зразка, з якого копіюється інший подібний об'єкт. У науковому розумінні моделювання є суцього пізнавальним методом, у цьому його зміст і призначення.

Останніми роками метод моделювання одержав досить широке поширення у протидії злочинності та кримінальному судочинстві й став використовуватись для вирішення найрізноманітніших завдань і проблем. Причому досить часто вчені стали звертатися до цього методу винятково віддаючи данину моді й, по суті справи, називаючи моделями реальні об'єкти, давно вже вивчені на практиці.

Тому зараз у науці стала складатися парадоксальна ситуація: поняття моделі й моделювання виявилися розпливчастими, а критерії застосування цього методу невизначеними. Метод моделювання при такому його активному використанні став настільки універсальним, що став виступати ледве не як єдиний засіб пізнання істини.

Відповідно, щоб розв'язати виниклу проблемну ситуацію в науці, треба чітко визначити, що конкретно варто розуміти під моделлю, коли і для чого виникають необхідність в застосуванні цього методу в кримінології і практиці протидії злочинності.

При визначенні сутності моделювання варто виходити з наступних міркувань.

1. Не слід переоцінювати ролі моделювання, не варто зводити його до пізнання, оскільки це лише один із загальнонаукових методів пізнання.

2. Будь-яке уявлення суб'єкта моделювання далеко не завжди є уявною моделлю. У моделюванні головне – процес дослідження, а точніше – процес опосередкованого одержання нового знання.

3. Цей метод досить ефективно може бути використаний у практиці протидії злочинності для вирішення цілої низки найріз-

номанітніших кримінологічних завдань. Однак підкреслимо, що його застосування є доцільним лише в суворо лімітованих випадках, коли в суб'єкта виникає необхідність в одержанні інформації опосередкованим шляхом. А саме:

- коли об'єкт пізнання існував у минулому і його вже немає на момент дослідження;
- коли об'єкт пізнання ще тільки буде існувати в майбутньому;
- коли об'єкт існує реально на момент дослідження, однак він або надмірно складний або зовсім недоступний для пізнання;
- у тих випадках, коли пізнаваний процес протікає або занадто швидко або ж, навпаки, занадто повільно (окремі види експериментів).

Описана вище «плутанина з моделями» відбулася в силу неврахування окремими авторами однієї з головних характеристик моделювання – його опосередкованості. Модель у процесі пізнання виступає в якості «середньої ланки» між об'єктом пізнання, що існує в реальності, і суб'єктом, що його пізнає. Модель – усього лише інструмент дослідження, а не сама реальність, один з можливих засобів пізнання [4, с. 18-19].

Отже з метою усунення даного термінологічного протиріччя під моделлю варто розуміти штучно створену матеріальну або ідеальну систему, що відтворює і заміняє досліджувану подію, процес, стан або окремі ситуації та обставини таким чином, що її вивчення дозволить одержати про оригінал інформацію, необхідну для успішного вирішення практичних, наукових і дидактичних кримінологічних завдань.

Щодо сфер застосування моделювання в кримінології, то до них належать:

- практична діяльність у сфері протидії злочинності (включаючи сюди вирішення як тактичних, так і стратегічних завдань);
- науково-дослідна діяльність з вивчення слідчої, судової та інших видів практик;
- навчально-педагогічна діяльність, що включає в себе підготовку фахівців в галузі кримінології і перепідготовку кадрів.

Список використаних джерел:

1. Академічний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/modelj>.
2. Вицин С.Е. Моделирование в криминологии: Учеб. пособие. М.: Академия МВД СССР, 1973.
3. Лукашевич В.Г., Юнацький О.В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого: Монографія. К.: КНТ, 2008.
4. Новик И.Б. О моделировании сложных систем. М.: Мысль, 1965.